

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО- РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ

Г.М. Шевченко¹

ВСТУП

Перехід України до ринкових умов господарювання вимагає формування організаційно-економічних механізмів нового для нашої країни типу. Традиційна економічна наука вважає ядром організаційно-економічного механізму в умовах ринку діалектичну єдність державного регулювання та ринкової саморегуляції; відповідно до елементів даного механізму відносять: методи, форми, інструменти, важелі державного регулювання та ринкової саморегуляції. Організаційно-економічний механізм слід розглядати в сукупності всіх його складових з урахуванням кінцевого результату (оптимуму) та циклічного характеру будь-яких соціально-економічних процесів.

У сфері рекреаційного природокористування організаційно-економічний механізм має власну специфіку формування та розвитку. В умовах переходу до ринку на територіальному рівні даний механізм передбачає реалізацію впливу державного регулювання на рекреаційну діяльність регіону, зміст якої має відповідати ринковим законам і відповідно до концепції сталого розвитку – законам збереження та відтворення природних ресурсів. Проблема ринкових трансформацій у рекреаційній сфері господарювання є малодослідженою в Україні. Насамперед потребує комплексного аналізу та науково-практичного вдосконалення механізм оптимізації взаємовідносин між суб'єктами рекреаційної діяльності на територіальному рівні.

Питанням розроблення та практики реалізації регіональної політики розвитку рекреації, питанням територіальної організації рекреаційної діяльності, особливостям розвитку територіально-рекреаційних систем, оцінці рекреаційної ємності та природно-рекреаційного потенціалу територій присвячені праці В.І. Азара, Л.С. Гринів, М.І. Долішнього, П.В. Жука, В.С. Кравціва, М.С. Нижник, М.С. Нудельмана, В.С. Преображенського, М.Ф. Реймерса, А.І. Тарасова та ін. Однак дослідженню ринкових методів у рекреаційній сфері та розробленню цілісного організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території в умовах ринку, на наш погляд, приділено недостатньо уваги, що й визначає актуальність теми даної статті.

ПОСТАВЛЕННЯ ЗАВДАННЯ

Метою представленого в даній статті дослідження є аналіз та узагальнення принципів побудови організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу (ПРП) території. Особливу увагу приділено вивченню власне структури організаційно-економічного механізму оптимізації рекреаційної діяльності регіону (зокрема рекреаційної інфраструктури), а також механізму відтворення природно-рекреаційних ресурсів території.

¹ Аспірант, Сумський державний університет.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

До початку докорінних політичних і економічних перетворень (1991) у рекреаційних комплексах України склалася вельми складна і специфічна система управління. Основними перевагами даної системи були жорсткий централізований облік і контроль за фінансовою діяльністю; перспективне планування розширення і нового будівництва рекреаційних підприємств; залучення значних коштів за лінією централізованого планування на розвиток рекреаційних комплексів; зацікавленість різних відомств у розвитку своїх рекреаційних підрозділів, що забезпечувало значний приток інвестицій у сферу рекреації. Проте негативних сторін у такої організаційної структури було значно більше, ніж позитивних.

Основним негативним наслідком жорстко централізованого підходу до управління рекреаційним комплексом була роз'єднаність дій виробників рекреаційних послуг, що спричинило: безсистемність і некомплексність розвитку рекреаційних об'єктів; нераціональне використання рекреаційних ресурсів; забруднення навколишнього середовища; невідповідність у розвитку рекреаційних підприємств різних типів; централізоване планування обсягів рекреаційних послуг без урахування реальних потреб; відсутність економічних стимулів подальшого розширення обсягів послуг, їх видів і якості; жорстке адміністрування і втручання вищих органів у внутрішньогосподарську діяльність рекреаційних підприємств.

У 1993 році в Україні усувається монопольна власність держави на об'єкти рекреаційної сфери, що спричинило появу різних форм власності рекреаційних об'єктів. Державна власність збереглася на рекреаційних об'єктах міністерств оборони, внутрішніх справ, охорони здоров'я та ін. Профспілкові оздоровниці стають власністю АТ "Укрпрофздравниця". Створюються рекреаційні об'єкти на базі оренди, приватної та акціонерної власності. Виникає необхідність нового підходу до створення організаційної структури управління рекреаційними комплексами, яка б забезпечувала господарську самостійність економічних суб'єктів комплексів.

При дослідженні принципів формування сучасного регіонального рекреаційно-економічного комплексу як соціально-економічної системи автори роботи [3] акцентують увагу на таких двох основних моментах: по-перше, необхідний принципово інший підхід до організації функціонування і розвитку комплексу в порівнянні з тим, що склався в період централізованого господарювання. При цьому слід враховувати обмеженість фінансових і матеріальних ресурсів, якими володіють господарські підрозділи; здатність аналізувати економічну інформацію в нових умовах; труднощі в переорієнтації психології господарювання (поведінки). Йдеться про те, що господарські одиниці рекреаційно-економічного комплексу спираються на практику, яка вже склалася, але при цьому не мають у своєму розпорядженні відпрацьованих згідно з новими ринковими умовами методів оптимізації господарського процесу. Крім того, через психологічну інерцію їм украї важко змінювати практику господарювання, що склалася, і хоча в даний час відбуваються значні зміни, поведінка господарських одиниць багато в чому визначається минулим досвідом.

По-друге, необхідна принципово нова концепція економічного середовища, що базується на основних положеннях ринкової економіки (ціни рівноваги, відміна субсидій збитковим господарським одиницям, чистий прибуток як головний економічний стимул, рекламні заходи тощо), якій повинні відповідати: новий механізм перерозподілу економічних ресурсів між неефективними, з погляду господарювання, і високорентабельними господарськими об'єктами, що відповідають вимогам розвитку регіону; виділення пріоритетних напрямів діяльності,

продиктованих потребами якнайшвидшого досягнення високого рівня рентабельності господарської діяльності; фокусування уваги на якнайшвидшому подоланні суперечностей між досвідом минулого і вимогами сьогодення і майбутнього.

Отже, складність взаємовідносин у рекреаційній сфері в умовах ринку визначається безліччю об'єктно-суб'єктних інтересів учасників рекреаційної діяльності, а саме: рекреантів, підприємств рекреаційної сфери, держави, третіх осіб, природно-рекреаційних ресурсів та умов. Досягнення оптимуму в їх взаємодії – головна мета формування організаційно-економічного механізму оптимізації рекреаційної діяльності.

Пошук “територіального оптимуму”, що в рекреаційній сфері сполучає економічні, соціальні та екологічні взаємозв'язки, є наслідком вирішення проблеми найбільш раціонального використання всіх ресурсів, що належать даній території. В роботі [4] територіальний оптимум розглядається як сукупність найсприятливіших природних і соціально-економічних умов на певній території, яка за належної організації дозволила б найбільш ефективно використовувати ресурси та інфраструктуру з метою досягнення найкращих соціально-економічних результатів за умови збереження рівноваги в навколишньому середовищі в процесі розвитку та розміщення виробничих сил.

На думку автора роботи [6], для формування моделі оптимального (збалансованого) розвитку економіко-екологічної системи регіону необхідно дослідити структури та основні матеріально-речові та інформаційні потоки, що виникають при функціонуванні цієї системи та є результатом взаємодії двох підсистем – економічної та екологічної. Основним індикатором може бути якість довкілля, яка відображає рівень антропогенного впливу на навколишнє середовище, є сигналом зворотного зв'язку й тому може використовуватись у системі планування та управління розвитком території. В економічному аспекті якість довкілля відображає виникнення в ланцюгах виробництва продукції природного компоненту витрат зворотного зв'язку, що визначаються в економічній літературі як додаткові витрати, викликані забрудненням навколишнього природного середовища.

Слід визначити два напрями побудови та реалізації організаційно-економічного механізму оптимізації рекреаційної діяльності регіону. Перший напрям – це розроблення заходів організаційного характеру для адаптації системи управління природно-рекреаційною сферою території до динамічних умов зовнішнього середовища, другий напрям пов'язаний із удосконаленням самої територіально-рекреаційної системи як сукупності виробничих, соціальних і екологічних факторів. Організаційно-економічний механізм, структура якого зображена на рис. 1, на наш погляд, дозволяє оптимізувати рекреаційну діяльність у регіоні та встановити оптимальні пропорції витрат на формування, використання і розвиток природно-рекреаційного потенціалу території.

Даний механізм, поєднуючи в собі економічні, фінансові, організаційні, нормативно-правові та інформаційні методи та інструменти, виконує функцію процесора системи “природно-рекреаційний потенціал території”. Сутність цієї функції полягає в перетворюванні вхідних елементів або ресурсів (первинних: природних, земельних, фінансових, трудових, інформаційних; вторинних – природно-рекреаційних) у вихідні елементи або результати системи (проміжні – рекреаційні послуги; кінцеві – задоволення рекреаційних потреб – рекреаційний продукт). При цьому основними первинними ресурсами в системі “ПРП території” є, безумовно, природні ресурси. Роль інших первинних ресурсів на етапі формування ПРП території полягає в забезпеченні процесу перетворення природних ресурсів на рекреаційні.

Наприклад, стосовно функціонування рекреаційних організацій і підприємств у межах певної території під фінансовими ресурсами останньої ми розуміємо грошові кошти різних джерел фінансування, призначені насамперед для збереження, відтворення та сталого використання рекреаційних ресурсів, що розташовані на даній території.

Рисунок 1 - Структура організаційно-економічного механізму оптимізації рекреаційної діяльності регіону

Останнім часом перед кожним суб'єктом рекреаційного господарювання стоїть триєдине завдання: по-перше, підвищення доходності від використання рекреаційних ресурсів для забезпечення власного функціонування; по-друге, задоволення рекреаційних потреб населення на даний момент і в довгостроковій перспективі; по-третє, збереження довілля рекреаційних районів і територій.

Досягнення зазначених завдань можливе завдяки застосуванню певних інструментів, які визначають параметри та ефективність функціонування організаційно-економічного механізму рекреаційних систем і поділяються на загальнодержавні, територіальні, галузеві та локальні (в межах окремих організацій і підприємств). Загальнодержавні інструменти забезпечують певне макросередовище функціонування рекреаційної галузі та ринку її послуг. Галузеві – якісні параметри функціонування галузі, створюючи сприятливі умови для мікроекономічного розвитку.

Одним із актуальних питань оптимізації організаційно-економічного механізму формування природно-рекреаційного потенціалу території є створення адекватної ринковим трансформаціям рекреаційної інфраструктури. На думку автора роботи [7], “проблема оптимізації розміщення рекреаційної інфраструктури має декілька рівнів конкретизації. На вищому рівні вирішується завдання визначення темпів і пропорцій розвитку рекреаційної інфраструктури окремих регіонів, для

чого насамперед необхідне розроблення регіональних нормативів рівня її розвитку, які формалізують мету регіонального розвитку рекреаційної інфраструктури – забезпечення в рівній мірі задоволення рекреаційних потреб населення і щонайвищої ефективності територіального розподілу праці. Регіональні темпи розвитку рекреаційної інфраструктури повинні забезпечувати досягнення цієї двоєдиної мети”.

Складність функціональних і просторових залежностей, що виявляються при вирішенні економічних і соціальних завдань регіонального планування рекреаційного господарства і розвитку курортів, обумовлює необхідність удосконалення методів регіональних досліджень [5]. На даному етапі найефективнішим у сфері вивчення і проектування складних регіональних систем є метод системного аналізу. Ефективним є застосування математичних методів на основі системної методології для визначення структури територіальної системи як функціональної цілісності. За умови структурно-просторової оптимізації рекреаційного розселення до відправних моментів дослідження й оптимізації структури територіальних рекреаційних комплексів відносять виявлення мережі, що склалася, – центрів соціально-економічної активності, порівняння їх системотворчих потенціалів і визначення меж зон впливу на прилеглу територію. Далі відбувається вдосконалення системи центрів на перспективу відповідно до прийнятого критерію оптимізації: “...мінімум суми витрат часу населення на отримання рекреаційних послуг і втрат рекреаційних підприємств і установ в результаті нестачі в рекреантах” [7].

Використовування принципу функціонально-територіального рекреаційного обслуговування в перспективі повинне сприяти створенню єдиної системи організації рекреаційної інфраструктури. При цьому, цю систему необхідно створювати не тільки у досить великих населених пунктах, але і в невеликих сукупностях населених місць, що утворюють локальну систему рекреаційного розселення.

У цих умовах актуальним є розвиток не тільки механізму використання природно-рекреаційного потенціалу створених рекреаційних територій і районів, а й механізму відтворення природно-рекреаційних ресурсів. Оскільки попереджувальні заходи, як свідчить минулий досвід, мають дещо інерційний характер, і не завжди дозволяють досягти встановлених норм та нормативів, пов'язаних, насамперед, із поняттям “екологічна ємність” рекреаційних територій. Окрім того, відтворення потребують ресурси і території загалом, яким завдано збитків внаслідок природних екологічних катастроф.

Таким чином, складний екологічний стан природних ресурсів, які залучені до рекреаційної сфери, потребує їх відтворення, яке повинно здійснюватися на всіх етапах процесу ринково орієнтованої рекреаційної діяльності: етапі формування природно-рекреаційних ресурсів, етапі створення ринку рекреаційних послуг, етапі реалізації рекреаційного продукту. На рис. 2 зображена структура організаційно-економічного механізму відтворення природно-рекреаційних ресурсів території. Серед поданих трьох блоків даного механізму – нормативно-правового, організаційно-економічного, інформаційного, на наш погляд, найпроблемнішим на даному етапі становлення та розвитку ринку рекреаційних послуг в Україні є інформаційне забезпечення. Йдеться насамперед про перекошування та дефіцитність інформаційних даних, що адекватно відображали б реальну ситуацію переходу вітчизняної рекреаційної галузі до ринкових відносин господарювання. З огляду на це зазначена проблема потребує окремого дослідження.

Слід приділити увагу вдосконаленню організаційно-економічного механізму відтворення природних ресурсів у загальній системі природно-рекреаційного потенціалу території, враховуючи всі можливі еколого-

економічні взаємозв'язки при створенні екологічного рекреаційного продукту. Зокрема, потребує подальшого дослідження екологічне страхування в рамках даного механізму, що є необхідним доповненням до створення системи екологічної ємності рекреаційних територій, оскільки на практиці виникає безліч ситуацій, пов'язаних із ризиком порушення нормованих екологічних навантажень, що в результаті спричиняє погіршення якості природно-рекреаційних ресурсів.

Рисунок 2 - Структура організаційно-економічного механізму відтворення природно-рекреаційних ресурсів території

Окремим завданням, що пов'язане з функціонуванням організаційно-економічного механізму оптимізації рекреаційної діяльності регіону та організаційно-економічного механізму відтворення природно-рекреаційних ресурсів території є їх фінансове забезпечення шляхом акумулювання коштів на інвестування, страхування у відтворення природно-рекреаційних ресурсів, платежів, податків за їх використання. На нашу думку, це доцільно зробити у цільовому Державному фонді відтворення природно-рекреаційного потенціалу в структурі Державного бюджету України, що матиме окремий рахунок у Національному банку України при Міністерстві екології та природних ресурсів (за аналогією пропозицій автора робіт [1; 2]). Як свідчить досвід розвинутих країн, такий фонд може стати фінансовою базою для створення системи екологічних банків з метою фінансування екологічних інвестицій і програм, науково-технічних досліджень і розробок, кредитування екологічних та інноваційних проектів щодо створення екологічно чистих джерел енергії технологічних процесів, машин, устаткування, структурної перебудови виробничого потенціалу тощо.

Забезпечення стабільного надходження коштів на відтворення природно-рекреаційних ресурсів потребує подальшого розвитку економічних важелів та методів. Дослідження показують, що запроваджені в Україні нормативи виплат за забруднення довкілля та використання природних ресурсів значно занижені й не мають у повному обсязі компенсаційного характеру. Зарубіжний досвід переконує в необхідності широкого використання принципів як негативної мотивації відтворювальної діяльності (платежі, штрафи), так і позитивної (кредити, пільги, позики), механізм якої в Україні поки ще відсутній, що значно ускладнює процес екологізації рекреаційної галузі, відтворення природно-рекреаційних ресурсів. Формування повноцінної системи еколого-економічного регулювання природокористування є одним з визначальних напрямів державної політики.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки проведеного вище аналізу відмітимо, що побудова організаційно-економічного механізму формування та використання природно-рекреаційного потенціалу території повинна базуватися на таких основних принципах:

- окремі елементи механізму (зокрема, механізм формування, ринковий механізм і механізм використання природно-рекреаційного потенціалу території) не повинні містити в собі протиріччя: їх дія на регіональний процес відтворення фізичного та інтелектуального потенціалу населення, задіяного у виробництві сукупного суспільного продукту, не має різноспрямованого характеру;
- потрібне єдине нормативно-правове підґрунтя для всіх методів управління рекреаційною діяльністю в межах даної території;
- всі методи, що функціонують на території та складають єдину організаційно-економічну систему оптимізації рекреаційних відносин, повинні бути адекватними цілям і завданням загальноекономічного розвитку регіону;
- система методів управління в галузі рекреаційного природокористування повинна охоплювати всю сукупність як вертикальних, так і горизонтальних взаємозв'язків між суб'єктами та об'єктами рекреаційних соціально-економічних територій.

SUMMARY

The principles of construction the organizational-economic mechanism of forming and using the nature-recreational potential of the territory are analyzed and generalized. The special attention is spared to the structure of this mechanism. The authors give attention to a market aspect of problem.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Борисова В.А. Організаційно-економічний механізм стимулювання відтворення природного ресурсного потенціалу АПК // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія Фінанси і кредит. – 2003. – №1. – С. 165-171.
2. Борисова В.А. Страховий захист ресурсного потенціалу АПК. – Суми: Видавництво “Довкілля”, 2002. – 196 с.
3. Ефремов А.В., Бережная И.В., Ветрова Н.М. Системный подход к формированию организационной структуры управления рекреационно-экономическим комплексом Крыма // Культура народов Причерноморья. – 1997. – №2. – С. 263-266.
4. Мелешкин М.Т. и др. Экономика и окружающая среда: Взаимодействие и управление. – М.: Экономика, 1979. – 207 с.
5. Рекреация: социально-экономические и правовые аспекты / Институт экономики промышленности Академии наук Украины. - К.: Наукова думка, 1992. – 144 с.
6. Ушаков Е.П. Социально-экономическое развитие и природоохранная деятельность. – М.: Наука, 1983. – 208 с.
7. Шиян К.А. Проблемы размещения рекреационной инфраструктуры // <http://www.ccssu.crimea.ua/tnu/magazine/scientist/edition1/index.htm>.

Надійшла до редакції 21 грудня 2006 р.